

4. Жуков В.П. Словарь русских пословиц и поговорок / В.П. Жуков. — М. : Русский язык, 2000. — 544 с.
5. Зимин В.И. Пословицы и поговорки русского народа. Большой толковый словарь / В.И. Зимин, А.С. Спириин. — М. : Цитадель, 2005. — 544 с.
6. Михельсон М.И. Русская мысль и речь: Свое и чужое: Опыт русской фразеологии. Сборник образных слов и иносказаний: в 3 т. / М.И. Михельсон. — М. : Терра, 1997.
7. Ожегов С.И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов. — М. : Госиздат иностранных и национальных словарей, 1953. — 848 с.
8. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. — М. : Азбуковник, 1998. — 944 с.
9. Словарь русского языка: в 4-х т. — М. : Русский язык, 1981.
10. Словарь современного русского литературного языка: в 17 т. — М.—Л. : АН СССР, 1951—1965.
11. Словарь языка Пушкина: в 4-х т. — М. : Госиздат иностранных и национальных словарей, 1956.
12. Уфимцева Н.В. Этнос и традиция / Н.В. Уфимцева // RES LINGUISTICA. Сборник статей к 60-летию проф. В.П. Нерознака. — М. : Academia, 2000. — С. 118—122.
13. Ушаков Д.Н. Толковый словарь русского языка: в 4 т. / Д.Н. Ушаков. — М. : Астрель-Аст, 2000.

На матеріалі пареміологічного фонду досліджуються найбільш давні та стійкі уявлення російської етнічної свідомості про народ; встановлюється, що простота виділення народу як трудової більшості населення країни тут ускладнюється амбівалентною оцінкою владної еліти, у складі якої виділяються позитивна і негативна частини.

Ключові слова: народ, еліта, прислів'я, національний характер.

The most ancient and constant views on Russian mentality are studied on the basis of proverbs. It is established that in them the simplicity of grasping people as a working majority is complicated by the ambivalent evaluation of governing elite in which positive and negative parts are distinguished.

Key words: people, elite, proverb, national character.

УДК81'367.4

СИНТАКСИЧНА МЕТАФОРА У СВІТЛІ ГРАМАТИКИ КОНСТРУКЦІЙ (багатозначність структури NP_2 of NP_1)

Жаботинська С.А.,

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

У статті надається лінгвокогнітивне пояснення причин синонімії та багатозначності синтаксичних структур, запропоноване з позицій граматики конструкцій, у якій конструкція розглядається як єдність узагальненої синтаксичної форми (формальної моделі) та узагальненого значення (концептуальної моделі). Синонімія та багатозначність синтаксичних структур зумовлені тим, що узагальнене значення конструкції, яким є одна з базисних пропозиціональних схем, може бути виражене не тільки закріпленою за нею інгерентною формою, а й формами інших конструкцій. В останньому випадку має місце взаємодія двох базисних пропозиціональних схем, спричинена синтаксичною метафорою. Її дія проілюстрована на прикладі англійської синтаксичної структури NP_2 of NP_1 , аналогом якої у слов'янських мовах є субстантивне словосполучення з генітивом.

Ключові слова: синтаксис, конструкція, взаємодія базисних пропозиціональних схем, синтаксична метафора, полісемія конструкцій.

Однією з провідних парадигм сучасного мовознавства є когнітивна лінгвістика, представлена низкою шкіл і теорій, у яких надається пояснення різних феноменів мови й мовлення з урахуванням їх поняттєвих засад (ментальних структур і процесів). При цьому когнітивна лінгвістика спирається на постулат теорії іконізму, за яким форми мовних знаків ізоморфні формам мислення, а не утворюють у ньому окремих самостійний модуль, як припускається в генеративних студіях. Аналогічна ідея отримує розвиток у *граматиці конструкцій* (Construction Grammar), згідно з центральною тезою якої конструкції є формальними моделями (наприклад, синтаксичними чи слово-

твірними), наділеними своїм власним узагальненим, або схемним значенням, що не залежать від того, яким лексичним чи морфологічним матеріалом вони заповнюються. Таке схемне значення є концептуальною структурою, ізоморфною до форми конструкції. Суттєвим є те, що конструкції не будуються зі слів чи морфем за певними правилами. У мисленні вони зберігаються як готові цілісності, гешталти. Узагальнене значення конструкції додається до значень одиниць, що її заповнюють. Іншими словами, одиниці, які заповнюють конструкцію, набувають значення цієї конструкції. Прикладами конструкцій є *He sniffed the napkin off the table*. — *Він зчихнув серветку зі столу*; *The father frowned off the compliment*. — *Батько відсунув комплімент* [15; 22]. Для вітчизняного мовознавства ідея існування у формальних структур свого власного узагальненого значення не є новою, якщо згадати всім відому *Глокую Куздру* Л.В. Щерби або значення словотвірних моделей, що зумовлює появу оказіоналізмів у дитячому мовленні (*намакаронитися*) або в художній літературі (рос.: *Я повсеградно оэкрашен, я повсесердно утвержден*. — И. Северянин).

У фокусі цієї статті перебувають схемні значення конструкцій, які підпорядковують, по-особливому аранжують значення їх складників. **Метою** дослідження є підтвердження гіпотези, за якою значення конструкцій, що виникають шляхом узагальнення конкретних онтологічно зумовлених відношень, можуть взаємодіяти одне з одним. При цьому значення однієї конструкції, закріплене за певною синтаксичною формою, може передаватися за допомогою іншої синтаксичної форми, що має значення, яке переструктурує вихідне, перетворює його на **концептуальну трансформу**. Взаємодію значень різних синтаксичних форм можна визначити як **синтаксичну метафору**. Якщо в лексичній метафорі порівнюються дві сутності, позначені лексичними одиницями ($X \in \text{начебто } Y$), то в синтаксичній метафорі порівнюються пари сутностей ($X - Y \in \text{начебто } P - Q$), експліковані позиціями елементів співставлених синтаксичних структур. Наприклад, первісним значенням синтаксичної форми (1) $NP_1 \text{ causes } NP_2$ (*music causes joy* — *музика приносить радість*) є каузативна концептуальна схема « X -каузатор робить / спричиняє Y -фактитив». Це значення може бути передане також за допомогою інших синтаксичних структур: (2) $NP_1 \text{ is } NP_2$ (*music is joy* — *музика є радість*), значенням якої є схема класифікації « X -вид є Y -рід», що уподібнює каузатор виду, а фактитив — класифікатору-роду; (3) $NP_2 \text{ is in } NP_1$ (*joy is in music* — *радість [є] у музиці*), значенням якої є локативна схема « $X \in \text{TAM-місце} / \text{локатив}$ », що уподібнює каузатор місцю, а фактитив — предмету, що там знаходиться. Відповідно приклади (2) і (3) є класифікаційною та локативною трансформами каузативної схеми.

Наявність первісних значень синтаксичних структур і значень, що є концептуальними трансформами, зумовлює явище **синтаксичної синонімії** (див. приклади (1), (2) і (3)) як здатності декількох синтаксичних форм експлікувати різні модифікації одного й того самого схемного значення, а також явище **синтаксичної багатозначності**, за якого одна й та сама синтаксична форма може мати не одне, а цілу низку схемних значень. У статті взаємодія схемних значень конструкцій продемонстрована із залученням явища синтаксичної багатозначності. При цьому **матеріалом** для аналізу слугують значення англомовної синтаксичної форми $NP_2 \text{ of } NP_p$, які були і залишаються предметом інтенсивних наукових дискусій.

Проблема встановлення значення синтаксичної структури $NP_2 \text{ of } NP_p$, аналогом якої у слов'янських мовах є субстантивне словосполучення з генітивом, пов'язана з невизначеністю семантики прийменника *of*, який указує на численні типи відношень між двома предметними сутностями. Це, зокрема, відношення між власником і власністю (*the master of the slave* — *хазяїн раба*; *the slave of the master* — *раб хазяїна*), між частиною і цілим (*the roof of the building* — *дах будинку*), між вмістом і контейнером (*the months of the year* — *місяці року*), між якістю і предметом (*beauty of the girl* — *краса дівчини*; *a girl of beauty* — *дівчина надзвичайної краси*), між кількістю і предметом (*five of the students* — *п'ятеро зі студентів*), між предметом і місцем або часом (*the books of this library* — *книжки цієї бібліотеки*; *the books of the 19th century* — *книжки 19-го століття*), між дією й агенсом (*invitation of the professor* — *запрошення професора*), між дією й пацієнсом (*invitation of the professor* — *запрошення професора*; *presentation of the paper* — *представлення доповіді*), між родом і видом (*the crime of murder* — *злочин-убивство*), між корелятом і референтом метафори (*a flower of a girl* — *дівчина-квітка*) тощо. Оскільки різноманіття відношень, позначених прийменником *of*, важко пояснити, у генеративній традиції [20; 9 та ін.] він уважається елементом, позбавленим значення й уживаним за синтаксичними правилами виключно із граматичною метою. Усупереч цьому твердженню, когнітивна граматика [19, 73] доводить, що *of* передає певний зміст, і саме він зумовлює граматичну поведінку прийменника.

За Р. Ленекером, *of*, як і більшість мовних форм, є полісемантичною одиницею. Релятивні значення прийменника пов'язані з профілюванням (profiling) відношень між двома сутностями, одна

з яких є траектором (trajector), або первинним семантичним фокусом, а інша є орієнтиром (landmark), або вторинним семантичним фокусом. Для змісту мовної одиниці обидва фокуси є важливими [17, 51; 19, 7–8, 74]. Різні конкретні смисли, експліковані прийменником *of*, об'єднуються в межах узагальненого, схемного (schematic) поняття, яке можна визначити як «внутрішньо притаманні, суттєві (intrinsic) відношення певного типу між двома учасниками» [19, 7–8]. Значення прийменника *of* та його матеріальна форма є іконічними. З усіх англійських прийменників *of* є фонологічно найслабшим: він зазвичай редукується, перетворюючись на клітик, і фактично не сприймається на слух. Його фонологічна мінімальність іконічна відносно його значення в тому плані, що поняття «внутрішньо зумовленої притаманності» (intrinsicness) створює мінімальну концептуальну відстань між учасниками посесивних відношень [19, 77]. Такі відношення, що поєднують дві сутності — володаря (Possessor) і приналежне (Possessed), — представлені в цілій низці мовних виразів, включаючи і словосполучення з прийменником *of* [17; 19, 173]. Р. Ленекер вважає, що посесивні синтаксичні структури належать до численних мовних маніфестацій «відношень референційної точки» (reference point relationships), які існують на найбільш абстрактному, схемному рівні. У посесивних структурах володар є референційною точкою, а приналежне є цільовим поняттям, що встановлюється відносно референційної точки і входить до її «домініону» (dominion) як сукупності сутностей, доступ до яких забезпечується через ментальний контакт із референційною точкою [там само].

Оскільки поняття «внутрішньо зумовленої притаманності» залишається доволі розмитим, воно потребує уточнення. Таке уточнення частково представлено в дослідженнях [1; 8; 10; 16; 11 та ін.], де конкретні посесивні зв'язки — частина й ціле; власник і власність; родинні відносини; предмет і його якість, кількість, місце та час існування; об'єкт і його матеріал; об'єкт і його джерело; автор та його твір; об'єкт і ті, для кого він призначений; відношення тотожності; відношення між подією та її учасниками тощо — були класифіковані за типами. Зважаючи на характер зв'язку між володарем та приналежним, дослідники розрізняють відчужувану (alienable) та невідчужувану (inalienable) посесивність. При відчужуваній посесивності зв'язок між володарем і приналежним є тимчасовим, і обидва учасники, виступаючи автономними сутностями, можуть існувати порізно. Невідчужувана посесивність демонструє нерозривний, або інгерентний зв'язок між учасниками [13]. Невідчужувана і відчужувана посесивність розгалужуються на підтипи з урахуванням природи учасників (живі істоти або неживі предмети) і характеру володіння (постійне або тимчасове) [16]. Інша класифікація бере до уваги іменні або ад'єктивні засоби позначення володаря. Відповідно, посесивні відношення визначаються як субстантивні або кваліфікативні [7].

Суттєвий доробок зазначених досліджень залишається, однак, у межах дескриптивної лінгвістичної парадигми, яка фіксує стан речей у мові й не пропонує *пояснення* причин існування широкого спектра посесивних значень. Таке пояснення може бути надане із залученням універсальних пропозиціональних схем, що входять до складу п'яти базисних фреймів. Запропонований нижче аналіз починається із загального опису цих фреймів. Далі надається детальний розгляд пропозицій посесивного фрейму, які демонструють первісні, онтологічно зумовлені типи посесивних відношень, експлікованих словосполученнями із прийменником *of*. Наприкінці аналізується взаємодія посесивних концептуальних структур зі структурами, представленими в інших базисних фреймах (взаємодія, що є результатом синтаксичної метафори і приводить до утворення посесивних концептуальних трансформ).

1. Базисні фрейми. Згідно з концепцією базисних фреймів [2; 3; 4; 5; 6; 23 та ін.], розробленою з урахуванням доробку різних шкіл когнітивної лінгвістики, упорядкування інформації у мисленні людини відбувається за допомогою універсальних поняттєвих структур — пропозицій, які демонструють реляції між основними найбільш узагальненими (схемними) категоріями нашого мислення. У зв'язку з тим, що ці пропозиції структурують основи, підвалини поняттєвої системи, вони названі базисними. Базисні пропозиціональні схеми обмежені за числом і тематично згруповані у базисних фреймах — предметному, акціональному, посесивному, ідентифікаційному та компаративному. Тип фрейму зумовлює й тип пропозицій, що входять до його складу.

Предметний фрейм містить *буттєві схеми*, що структурують інформацію стосовно властивостей окремого предмета (X). Буттєвими схемами є: квантитативна схема «X є СТІЛЬКИ-кількість»; квалітативна схема «X є ТАКЕ-якість»; локативна схема «X існує ТАМ-місце»; темпоральна схема «X існує ТОДІ-час»; схема способу буття «X існує ТАК-спосіб».

Пропозиції, включені до інших фреймів, структурують інформацію, пов'язану здебільшого із взаємодією предметів, які наділяються семантичними, або аргументними ролями.

Акціональний фрейм поєднує *акціональні схеми*, які моделюють дію предметної сутності. Це схема стану / процесу «AG-агенс діє», що репрезентує дію агенса (виконавця дії), яка мислиться як

така, що не спрямована на інший предмет; схема контактної дії «AG-агенс діє на РТ-пацієнс» / «AG-агенс діє на АF-афектив», яка демонструє взаємодію агенса й іншого предмета — пацієнса (того, що не змінюється в результаті дії агенса) або афектива (того, що змінюється в результаті дії агенса, тобто набуває нової якості); схема каузативу «CR-каузатор робить FT-фактив», що показує створення діючою особою-каузатором нового предмета-фактива, який не існував раніше.

Акціональні схеми можуть бути поширені за рахунок низки аргументних ролей. При цьому численні ролі із традиційного списку (див., наприклад, [12; 13; 14; 15]) групуються за спільністю значення та за спільністю свого формального мовного маркера: сирконстант (різновиди — супроводжувач, помічник, інструмент / медіатив): [діє, діє на, робить] з, за допомогою; стимул (різновиди — мета, причина): [діє, діє на, робить] із-за, через; передумова (різновиди — умова, поступка): [діє, діє на, робить] якщо, попри; реципієнт (різновиди — адресат, бенефактив / той, хто має користь з дії/, малефактив /той, кому дія шкодить/): [діє, діє на, робить] до, для; локатив (різновиди — джерело, шлях / місце, ціль): [діє, діє на, робить] там, туди, звідти; темпоратив (різновиди — початок, відрізок / момент, кінець): [діє, діє на, робить] тоді / протягом, з такого часу, до такого часу.

Посесивний фрейм поєднує **посесивні схеми**, які демонструють зв'язок «володар має приналежне». Ними є партитивна схема «WH-ціле має PR-частину»; інклюзивна схема «CR-контейнер має СТ-вміст»; схема власності «OW-власник має OD-власність».

Ідентифікаційний фрейм конститується **ідентифікаційними схемами**. До них належать: схема персоніфікації «ID-ідентифікатив (індивід) є PS-персоніфікатор», де персоніфікатором є власне ім'я; схема класифікації «ID-ідентифікатив (індивід / вид) є CL-класифікатор (рід)», у якій класифікатор є більш загальним поняттям, ніж ідентифікатив; класифікатор є понятійною категорією ідентифікатива; в англійській мові показником класифікатора стає неозначений артикль та його аналоги; схема специфікації «ID-ідентифікатив (індивід) є SP-специфікатор», в якій ідентифікатив і специфікатор належать до одного рівня узагальнення, і специфікатор надає додаткову характеристику ідентифікативу; в англійській мові показником специфікатора є означений артикль та його аналоги.

Компаративний фрейм містить **компаративні схеми**, що демонструють різні види порівняння предметних сутностей, яке може відбуватися за будь-якою ознакою, репрезентованою буттєвими, акціональними, посесивними та ідентифікаційними схемами. Компаративними схемами є схема тождності, або метаморфози: «CV-компаратив є /наче/ MS-корелят», яка демонструє порівняння двох іпостасей однієї й тієї самої сутності, яке відбувається за їх «первинністю» (*диван є наче ліжко > диван є ліжко > диван-ліжко*); схема схожості, або аналогії: «CV-компаратив є наче AN-корелят», яка порівнює дві сутності, що належать до одного й того самого понятійного класу (*цей хлопець є як /наче його батько*); схема подібності, або метафори: «CV-компаратив є начебто MT-корелят» (*цей чоловік є як /начебто лев*), яка зіставляє сутності, що належать до різних понятійних класів.

Базисні фрейми, конституційовані базисними пропозиціями, є відмінними від фреймів у їх традиційному розумінні як концептуальних моделей стереотипних предметних ситуацій типу «купівля — продаж» (див., наприклад, [21, 111; 14, 245]). Базисні фрейми є **операціональними**, тобто вони містять **інструментарій** мислення, за допомогою якого вибудовуються фреймові структури (онтології) конкретних предметних царин. При цьому для побудови концептуальних моделей типових предметних ситуацій використовуються не фрейми, а базисні пропозиціональні схеми, що входять до їх складу. Самі ж фрейми є лише засобами систематизації цих пропозиціональних схем. Поєднані один з одним, базисні фрейми демонструють різні типи ознак — статичних і динамічних, якими наше мислення може наділяти предмет.

2. Посесивний фрейм. Концептуальним підґрунтям синтаксичних структур із прийменником *of* є посесивні пропозиціональні схеми. Ці структури безпосередньо приєднуються до синтаксичних структур із дієсловом *have — мати*. Понятійною основою структур NP_1 *has* NP_2 та NP_2 *of* NP_1 залишається та сама пропозиція, в якій логічним суб'єктом, або цільовим поняттям є володар, а логічним предикатом, чи ознакою суб'єкта є приналежне. Різні синтаксичні форми відбивають різницю у значенні, зумовлену семантичним «висвітленням» (salience) членів пропозиції: той із них, що позначений у синтаксичній структурі першим, має більшу «висвітленість». У термінах когнітивної граматики [17; 18] він є первинним семантичним фокусом, або траектором, а другий член синтаксичної посесивної структури є вторинним семантичним фокусом, або орієнтиром. У термінах ономазіологічних моделей траектор є ономазіологічним базисом, а орієнтир — ономазіологічною ознакою:

Possessor (trajectory / basis) **has** Possessed (landmark / property) >

Possessed (trajectory / basis) **of** Possessor (landmark)

Володар (траектор / базис) **має** Приналежне (орієнтир / ознака) >

Приналежне (траектор / базис) Володаря _{рол.в.} (орієнтир / ознака)

Звідси витікає важливе уточнення: значення ПРИНАЛЕЖНЕ ВОЛОДАРЯ, експліковане синтаксичною структурою NP_2 of NP_1 , спирається на посесивну схему, в якій приналежне є більш акцентованим, промінянтним, ніж володар.

У посесивних схемах володар має ключову роль, якою наділений вагоміший член пари. Це — автономний предмет, що може існувати окремо від приналежного. Абстрактне значення посесивності, або володіння можна розглянути в термінах «контролю»: володар «здійснює контроль» над приналежним. Такий «контроль» зумовлений відношеннями у просторі: приналежне залишається у просторових межах володаря. У трьох посесивних схемах (партитивній, інклюзивній і схемі власності) природа меж «контролю» є різною (рис. 1). Відношення визначаються як ЦІЛЕ—ЧАСТИНА, коли предмет-частина завжди перебуває в межах предмета-цілого (пор. із поняттям невідчужуваної посесивності). Відношення кваліфікуються як КОНТЕЙНЕР—ВМІСТ, якщо предмет-вміст може перебувати як у межах, так і поза межами предмета-контейнера, тобто вміст можна «вийняти» з контейнера. На відміну від частини і вмісту, що існують у «внутрішньому просторі» цілого та контейнера, у відношеннях ВЛАСНИК—ВЛАСНІСТЬ поєднання предметів відбувається в межах «зовнішнього простору» власника, тобто в межах його «навколишньої території», де і розташовується власність (пор. поняття вмісту і власності із поняттям відчужуваної посесивності).

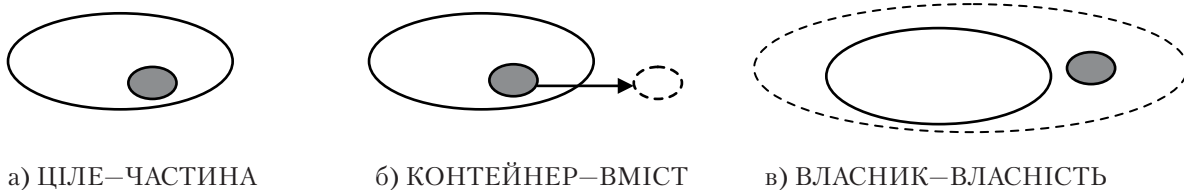

Рис. 1. Посесивні відношення

Отже, першою причиною розгалуженості зв'язків, позначених прийменником *of*, є існування трьох основних посесивних схем, які безпосередньо представлені в семантиці конкретних мовних одиниць:

- а) «WH-ціле має PR-частину» (*the book has a cover* — книга має обкладинку) > «PR-частина WH-цілого» (*the cover of the book* — обкладинка книги);
- б) «CR-контейнер має СТ-вміст» (*the team has players* — команда має гравців) > «СТ-вміст CR-контейнеру» (*the players of the team* — гравці команди);
- в) «OW-власник має OD-власність» (*the master has a slave* — хазяїн має раба) > «OD-власність OW-власника» (*the / a slave of the master* — раб [цього, свого] хазяїна).

Іншим фактором, що спричиняє варіювання посесивних значень, є зміна ролей. Вона можлива за умов, коли приналежне має достатній ступінь відчужуваності, автономності для того, щоб сформулювати свою «зону контролю» і набути статусу володаря. Зміна ролей ніколи не відбувається у партитивній схемі (пор. «ціле має частину» > «частина цілого» і «частина має ціле» > «ціле частини»), але вона можлива для предметних сутностей в інклюзивній схемі та схемі власності, у зв'язку з чим виникають дві додаткові посесивні схеми:

- г) «СТ-вміст має CR-контейнер» (*the players have a team* — гравці мають команду) > «CR-контейнер CN-вмісту» (*the team of the players* — команда [цих] гравців);
- д) «OD-власність має OW-власника» (*the slave has a master* — раб має хазяїна) > «OW-власник OD-власності» (*the master of the slave* — хазяїн раба).

Зміна ролей не є регулярним явищем. Випадки зміни, проілюстровані наведеними вище прикладами, можна вважати наслідком **слабкої посесії**. Водночас в основі значення багатьох словосполучень із прийменником *of* лежить **сильна посесія**, за якої зворотний порядок слів у словосполученні є неможливим (пор. інклюзивна схема: *гличик має молоко* — **молоко має гличик*, схема власності: *студент має книгу* — **книга має студента*). При сильній посесії зміна порядку слів може приводити до зміни типу посесивної схеми (пор. схема власності: *Greeks have cities* — греки мають міста > *the cities of Greeks* — міста греків; vs. інклюзивна схема *the cities have Greeks* — міста мають греків > *the Greeks of the cities* — греки [з] цих міст).

Відношення слабкої посесії, що уможливають зворотність тих самих смислів, залежать від конкретного значення відповідних лексичних одиниць. Зворотність можлива тоді, коли лексичні одиниці належать до того самого понятійного домену як «окремої зв'язаної області концептуалізації, відносно якої характеризується семантична структура» [17, 547]. Пор. домен РОДИНА: *the son of the father* —

the father of the son (син батька — батько сина); домени РОДИНА й СУСІДИ: *the son of my neighbor — *my neighbor of the son* (син мого сусіда — *мій сусід сина). Інше обмеження пов'язане з персоніфікацією володаря: пор. *the son of Peter — син Петра*, але не **Peter of the son*). Це явище потребує докладнішого аналізу, який є окремою темою, що виходить за межі досліджуваної проблеми.

Центральним для здійснюваного дослідження є твердження, за яким синтаксична структура NP_2 of NP_1 є конструкцією, тобто єдністю узагальненої форми й узагальненого значення. Останнє є онтологічно варіативним, тобто представленим п'ятьма базисними посесивними схемами, які демонструють типи посесивних відношень, наявних у предметному світі. Водночас синтаксична структура NP_2 of NP_1 може бути вжита для позначення предметних відношень, які онтологічно не є посесивними, які представлені іншими типами базисних пропозицій і які є первинними значеннями інших синтаксичних структур. Тобто завдяки синтаксичній метафорі можуть виникати посесивні трансформи різних базисних пропозиціональних структур.

3. Посесивні трансформи пропозицій базисних фреймів. Виникнення посесивних трансформ інших пропозиціональних схем, зумовлене існуванням наділених мовною формою посесивних конструкцій, є третім фактором, що пояснює різноманіття значень прийменника *of*. Якщо поняття, представлені у пропозиціях базисних фреймів, є предметними або стають предметними завдяки номіналізації, зв'язок між ними може метафорично уподібнюватись зв'язку між сутностями різних посесивних схем.

3.1. Трансформи буттєвих схем. Буттєві схеми — квалітативна, квантитативна, локативна й темпоральна — взаємодіють із партитивною та інклюзивними схемами. При цьому предмет уподібнюється цілому, а його якість — частині цілого; кількість уподібнюється контейнеру, а кількісно визначений предмет — вмісту контейнера; місце та час уподібнюються контейнеру, а предмет, що існує в цьому місці чи в цей час, — вмісту контейнера:

• квалітативна схема → партитивна схема: «X є ТАКЕ-якість» (*the girl is beautiful — дівчина [є] вродлива; the girl is kind — дівчина [є] добра*) → «X-ціле має ЯКІСТЬ-частину» > «**ЯКІСТЬ-частина X-цілого**» (*beauty of the girl — врода дівчини, kindness of the girl — доброта дівчини*);

• квалітативна схема → інклюзивна схема: «X є ТАКЕ-якість» (*the girl is [very] beautiful — дівчина є [надзвичайно] вродлива*) → «ЯКІСТЬ-вміст має X-контейнер» > «**X-контейнер ЯКОСТІ-вмісту**» (*the girl of [outstanding] beauty — дівчина надзвичайної вроди; пор. глечик чистої води*);

• квантитативна схема → інклюзивна схема: «X є СТІЛЬКИ-кількість» (*the students are two / a couple — пор. студентів є два / пара; два хлопці*) → «X-вміст має КІЛЬКІСТЬ-контейнер» > «**КІЛЬКІСТЬ-контейнер X-вмісту**» (*a couple of students — двоє / пара студентів*);

• локативна схема → інклюзивна схема-1: «X є ТАМ-місце» (*the chestnuts are in the park — каштани [є] в парку*) → «МІСЦЕ-контейнер має X-вміст» > «**X-вміст МІСЦЯ-контейнера**» (*the chestnuts of the park — каштани [цього] парку*);

• локативна схема а інклюзивна схема-2: «X є ТАМ-місце» (*the chestnuts are in the park — каштани [є] в парку*) → «X-вміст має МІСЦЕ-контейнер» > «**МІСЦЕ-контейнер X-вмісту**» (*a / the park of chestnuts — парк каштанів*);

• темпоральна схема → інклюзивна схема-1: «X є / існує ТОДІ-час» (*these events were last year — ці події були в минулому році*) → «ЧАС-контейнер має X-вміст» > «**X-вміст ЧАСУ-контейнера**» (*the events of the last year — події минулого року*);

• темпоральна схема → інклюзивна схема-2: «X є / існує ТОДІ-час» (*these events were last year — ці події були в минулому році*) → «X-вміст має ЧАС-контейнер» > «**ЧАС-контейнер X-вмісту**» (*the year of many events — рік багатьох подій*).

3.2. Трансформи акціональних схем. Акціональні схеми стану / процесу, контактної дії та каузації трансформуються в партитивну схему, інклюзивну схему та схему власності. У посесивних трансформах основні учасники дії — агенс, каузатор, пацієнс, афектив і фактив — стають цілим, частиною якого є дія, яку вони виконують або яка спрямована на них (пор. концептуалізацію якості як частини предмета-цілого); усі актанти дії — основні та допоміжні — уподібнюються вмісту контейнера, яким стає пов'язана з цією дією подія; відношення між виконавцем або адресатом дії та її об'єктом уподібнюються до відношень між власником і власністю:

• схеми стану / процесу, контактної дії та каузації → партитивна схема: «AG-агенс діє» (*the star falls — зірка падає*), «AG-агенс діє на PT-пацієнс / AF-афектив» (*Plato explains the rule — Платон пояснює правило; Plato changes the rule — Платон змінює правило*), «CR-каузатор робить FT-фактив» (*Plato formulates the rule — Платон формулює правило*) → «AG/CR/PT/AF/FT-ціле має ДІЮ-частину» > «**ДІЯ-частина AG/CR/PT/AF/FT-цілого**» (*falling of the star — падіння зірк; explanation of Plato — пояснення Платона; explanation of the rule — пояснення правила; changing of the rule — зміна правила; formulation of the rule — формулювання правила*);

● схеми стану / процесу, контактної дії та каузації → інклюзивна схема: «AG-агенс діє» (*somebody fights – хтось бореться*), «AG-агенс діє на PT-пацієнс / AF-афектив» (*somebody discusses / reconstructs something – хтось обговорює / перебудовує щось*), «CR-каузатор робить FT-фактив» (*somebody builds / constructs smth – хтось будує щось*) → «ПОДІЯ-контейнер має AG/CR/PT/AF/FT-вміст» > «**AG/CR/PT/AF/FT-вміст ПОДІЇ-контейнера**» (*participants of the fight / discussion / reconstruction / construction – учасники боротьби / обговорення / перебудови / будівництва; topic of the discussion – тема обговорення; object of the reconstruction / construction – об'єкт перебудови / будівництва*). Аналогічно, вмістом ПОДІЇ-контейнера стають усі аргументні ролі (сирконстант, стимул, передумова, реципієнт, локатив та темпоратив), які поширюють три основні акціональні схеми. Наприклад, сирконстант-медіатив: *to discuss smth with / according to the plan – обговорювати щось із / за планом* > *the plan of the discussion – план обговорення*; стимул-причина: *to discuss smth because of the necessity – обговорювати щось через необхідність* > *necessity of the discussion – необхідність обговорення*; локатив-місце: *to discuss something in that place – обговорювати щось у тому місці* > *the place of the discussion – місце обговорення*;

● схеми контактної дії та каузації → схема власності-1: «AG-агенс діє на PT-пацієнс» (*somebody reads the book – хтось читає книгу*); «CR-каузатор робить FT-фактив» (*somebody / author writes a book – хтось / автор пише книгу*) → «AG/CR-власник має PT/AF/FT-власність» > «**PT/AF/FT-власність AG/CR-власника**» (*the book of the reader / writer – книга читача / автора*). За умов наявності додаткової ролі реципієнт-адресат, останній також концептуалізується як власник, а пацієнс дії – як власність (*to send the letter to the addressee – надіслати листа адресату* > *the addressee of the letter – адресат листа*);

● схеми контактної дії та каузації → схема власності-2: «AG-агенс діє на PT-пацієнс» (*somebody reads the book – хтось читає книгу*); «CR-каузатор робить FT-фактив» (*somebody / author writes a book – хтось / автор пише книгу*) → «PT/AF/FT-власність має AG/CR-власника» > «**AG/CR-власник PT/AF/FT-власності**» (*the reader / writer of the book – читач / автор книги*).

3.3. Трансформи ідентифікаційних схем. Із ідентифікаційних схем посесивні трансформи мають схеми персоніфікації та класифікації, обидві з яких взаємодіють із інклюзивною схемою. У схемі персоніфікації ідентифікатив (індивід) стає контейнером, а персоніфікатор (власне ім'я) – його вмістом. У схемі класифікації класифікатор (рід) стає контейнером, а ідентифікатив (індивід або вид) – вмістом контейнера:

● схема персоніфікації → інклюзивна схема: «ID-ідентифікатив (індивід) є PS-персоніфікатор» (*the lake is Ontario – озеро [є] Онтаріо*) → «PS-вміст має ID-контейнер» > «**ID-контейнер PS-вмісту**» (*the lake of Ontario – пор. відсутність аналогічної трансформи у слов'янських мовах*);

● схема класифікації → інклюзивна схема-1: «ID-ідентифікатив (індивід / вид) є CL-класифікатор (рід)» (*murder is a crime – убивство є злочин, chess is a game – шахи є гра*) → «ID-вміст має CL-контейнер» > «**CL-контейнер ID-вмісту**» (*the crime of murder, the game of chess – пор. відсутність аналогічної трансформи у слов'янських мовах*).

3.4. Трансформи компаративних схем. Компаративною схемою, яка має посесивні трансформи, є схема подібності / метафори, похідна від ідентифікаційної схеми класифікації (на відміну від схеми класифікації, у компаративних схемах сутність не стає представником певного класу, а порівнюється з ним). Аналогічно до схеми класифікації посесивні трансформи схеми подібності / метафори виникають у результаті її взаємодії з інклюзивною схемою:

● схема подібності / метафори → інклюзивна схема: «CV-компаратив є начебто MT-корелят» (*the man is like / as if a lion – чоловік є наче / начебто лев; the girl is like / as if a flower – дівчина є наче / начебто квітка*) → «CV-вміст має MT-контейнер» > «**MT-контейнер CV-вмісту**» (*a lion of a man; a flower of a girl – пор. лев, а не чоловік; квітка, а не дівчина*).

Різні посесивні схеми як такі, а також посесивні трансформи інших базисних схем можуть об'єднуватись у ланцюгових конструкціях із декількома прийменниками *of*. Типовим ієрархічним відношенням між складниками таких ланцюгів є ЧАСТИНА – ЦІЛЕ. Наприклад:

(*acknowledgement*)_{частина} *of* (*the foreign origin of part of the Greek vocabulary*)_{ціле}
 (*the foreign origin*)_{частина} *of* (*part of the Greek vocabulary*)_{ціле}
 (*part*)_{частина} *of* (*the Greek vocabulary*)_{ціле}.

У підсумку можна стверджувати, що кількість первісних, онтологічно зумовлених конструкцій є обмеженою, але завдяки їх трансформам, тобто завдяки вираженню їх значень за допомогою «чужих» синтаксичних форм, виникає широкий спектр мовних засобів, які входять до складу мовної системи.

Відповідно потрібні подальші дослідження таких первісних конструкцій у плані їх багатозначності й синонімії, спричинених синтаксичною метафорою. При цьому треба враховувати те, що конструкції, за допомогою яких різні мови передають, «конструюють» певні типи значень, можуть бути різними. Пор.: англ. *I am proud of you (I am proud – квалітативна схема, proud of you – інклюзивна схема)* та укр. *Я пишаюся тобою (Я пишаюся – схема стану / процесу + [із] тобою – сирконстант-супроводжувач)*. Тим самим актуальними є подальші дослідження конструкцій, виконані з позицій порівняльного мовознавства.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бархударов Л. С. Очерки по морфологии современного английского языка / Бархударов Л.С. — М. : Высшая школа, 1974. — 156 с.
2. Жаботинская С.А. Концептуальный анализ: типы фреймов / С.А. Жаботинская // Вісник Черкаського університету. — Філологічні науки. — 1999. — Вип. 11. — С. 3–17.
3. Жаботинская С.А. Концепт / домен: матричная и сетевая модели / С.А. Жаботинская // Культура народов Причерноморья. — 2009. — № 168. — Т. 1. — С. 254–259.
4. Жаботинская С.А. Принципы лингвокогнитивного анализа и феномен полисемии / С.А. Жаботинская // Проблемы загалного, германського та слов'янського мовознавства. До 70-річчя професора В.В. Левицького. — Чернівці : Книги ХХІ, 2008. — С. 357–368.
5. Жаботинская С.А. Ономазиологические модели и событийные схемы / С.А. Жаботинская // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. — 2009. — № 837. — С. 3–14.
6. Жаботинская С.А. Лингвокогнитивный поход к анализу номинативных процессов / С.А. Жаботинская // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. — 2010. — № 982. — С. 6–20.
7. Мухин А.М. Морфологические категории и функциональный синтаксис / А.М. Мухин. — СПб. : Наука, 2002. — 173 с.
8. Слюсарева Н.А. Проблемы функциональной морфологии современного английского языка / Н.А. Слюсарева. — М. : Наука, 1986. — 216 с.
9. Chomsky N. Remarks on Nominalizations // Jackobs, R.A. & P.S. Rosenbaum (eds.). Readings in English Transformational Grammar. — Waltham, MA : Ginn, 1970. — P. 184–221.
10. Cruse D.A. Lexical Semantic / D.A. Cruse — Cambridge: Cambridge University Press, 1995. — 310 p.
11. Dirven R. Cognitive exploration of language and linguistics / Dirven R. & M. Verspoor. — Amsterdam / Philadelphia : John Benjamins, 1999. — 300 p.
12. Fillmore Ch.J. The Case for Case / Ch.J. Fillmore // Bach, E. & R.T. Harms (eds.). Universals in Linguistic Theory. — New York : Holt, Rinehart and Winston, 1968. P. 1–88.
13. Fillmore Ch.J. The Case for Case Reopened / Ch.J. Fillmore // Cole, P. & J.M. Saddock (eds.). Syntax and Semantics. V. 8: Grammatical Relations. — New York : Academic Press, 1977.— P. 59–81.
14. Fillmore Ch. Frame semantics / Ch. Fillmore // The Linguistic Society of Korea (ed.). Linguistics in the Morning Calm. — Seoul : Hanshin Publishing Co, 1982. — P. 11–37.
15. Goldberg, A.E. Constructions. A Construction Grammar Approach to Argument Structure / A.E. Goldberg. — Chicago & London : The University of Chicago Press, 1995. — 265 p.
16. Heine B. Cognitive Foundations of Grammar / Heine B. — New York & Oxford : Oxford University Press, 1997. — 185 p.
17. Langacker, R.W. Possession and possessive constructions / R.W. Langacker // Taylor, J.R. (ed.). Language and the Cognitive Construal of the World. — Berlin, New York : Mouton de Gruyter, 1995. — P. 51–79.
18. Langacker R.W. Foundations of Cognitive Grammar. Vol. 1: Theoretical Prerequisites. — Stanford, CA : Stanford University Press, 1987. — 516 p.
19. Langacker R.W. Grammar and conceptualization / R.W. Langacker. — Berlin & New York : Mouton de Gruyter, 1999. — 427 p.
20. Lees R.B. The Grammar of English Nominalization / R.B. Lees. — The Hague : Mouton & Co, 1966. — Vol. 46. — 205 p.
21. Minsky M. The society of mind / Minsky M. — New York et al. : Simon & Schuster, 1988. — 339 p.
22. Ostman J.-O. Construction grammar: Cognitive grounding and theoretical extensions / J.-O. Ostman & M. Fried, eds. — Amsterdam / Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2004. — 324 p.
23. Zhabotynska, S.A. Principles of building conceptual models for thesaurus dictionaries / S.A. Zhabotynska [Електронний ресурс] // Cognition, communication, discourse. International On-line journal. — Когніція, комунікація, дискурс. Міжнародний електронний збірник наукових трудов. — Харківський національний університет імені В. Каразіна. — 2010. — № 1. — С. 75–92. — Режим доступу : <http://sites.google.com/site/cognitiondiscourse/vypusk-no1-2010/zhabotynskaa-s-a>

В статье предлагается лингвокогнитивное объяснение причин синонимии и многозначности синтаксических структур, предложенное с позиций грамматики конструкций, в которой конструкция рассматривается как единство обобщенной синтаксической формы (формальной модели) и обобщенного значения (концептуальной модели). Синонимия и многозначность синтаксических структур обусловлены тем, что обобщенное значение конструкции, каковым является одна из базисных пропозициональных схем, может быть выражено не только закрепленной за ней ингерентной формой, но и формами других конструкций. В последнем случае имеет место взаимодействие двух базисных пропозициональных схем, вызываемое синтаксической метафорой. Её действие проиллюстрировано на примере англоязычной синтаксической структуры NP_2 of NP_1 , аналогом которой в славянских языках является субстантивное словосочетание с генитивом.

Ключевые слова: синтаксис, конструкция, взаимодействие базисных пропозициональных схем, синтаксическая метафора, многозначность конструкций.

In this paper, synonymy and semantic variability of syntactic structures is accounted for from the standpoint of Construction Grammar, which views a construction as the unity of a particular schematic form (formal model) and a particular schematic meaning (conceptual model). Synonymy and semantic variability of syntactic structures is caused by the fact that the schematic meaning of a construction, i.e. some basic propositional schema, may be expressed not only with its inherent form, but with the forms of other constructions. The latter case involves interaction of two basic propositional schemas, which is grounded on the syntactic metaphor. Its workings are illustrated with the English syntactic structure NP_2 of NP_1 , the analog of which in Slavic languages is a noun phrase with the Genitive.

Key words: syntax, construction, interaction of basic propositional schemas, syntactic metaphor, semantic variability of constructions.

УДК 81'36:811.111'01

ОНТОЛОГІЧНІ СХЕМИ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ В ДАВНЬОАНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Шевченко І.С.,

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

У роботі запропоновано моделювання характеристик простого речення у їх взаємодії в мові давньоанглійського періоду із застосуванням когнітивного методу. Уточнено статус синтаксично репрезентованого концепту, встановлені синтаксичні й семантично-рольові властивості конститuentів речення, побудовано його когнітивно-граматичні (ментальні) схеми згідно з його аргументно-предикатною структурою та лексико-семантичним наповненням.

Ключові слова: просте речення, давньоанглійська мова, ментальна схема, аргументно-предикатна структура.

Питання структури речення — провідної одиниці синтаксису — постійно привертають увагу дослідників. Однією з найбільш відомих та найбільш розгалужених в англістиці є класифікація з 39 схем речення професора Г.Г. Почепцова. Попри чимало класифікацій, що існують, ця проблематика не втрачає своєї **актуальності**, а становлення нової когнітивної парадигми в лінгвістиці надає змогу її вирішення в новому ракурсі. **Метою** цієї розвідки є визначення синтаксичних, семантичних, когнітивно-граматичних характеристик простого речення в мові давньоанглійського періоду. Обрання простого речення давньоанглійської мови за **об'єкт** дослідження зумовлено метою, обраним когнітивним підходом та **матеріалом** аналізу: схемне представлення онтологічних моделей речення є найбільш наочним у давньоанглійському дискурсі, що є кількісно обмеженим текстами певного часового зрізу. **Предмет** аналізу становить комплекс синтаксичних, семантичних, когнітивно-граматичних характеристик простого речення давньоанглійського періоду, що моделюється у вигляді онтологічних схем речення.

Підвалини сучасного розвитку синтаксичних теорій закладені у працях І.Р. Буніятової, Л.Г. Верби, В.В. Михайленка [1; 7; 27] та інших, але низка проблем історичного синтаксису, зокрема давньоанглійського речення, залишається остаточно не вирішеною. Новий погляд на ці проблеми уможливило когнівістика. Мова розглядається в когнітивній лінгвістиці як упорядкована інформаційна система, яка піддається когнітивним операціям. Сучасні напрямки когнітивної лінгвістики фокусуються на аналізі структур знання (теорія семантичних примітивів (Wierzbicka [28]), теорія прототипів (Rosch [25]), фрей-